

Титов В. Д.

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ ТОМАСА ДЖЕФЕРСОНА

Розглянуто ключові ідеї основоположника американської філософії права Т. Джефферсона – його інтерпретація прав людини, громадянських свобод та їх революційного захисту, принципів самоуправління і діяльності демократичного уряду.

Ключові слова: філософія; право; права людини.

Рассмотрены ключевые идеи основоположника американской философии права Т. Джефферсона – его интерпретация прав человека, гражданских свобод и их революционной защиты, принципов самоуправления и деятельности демократического правительства.

Ключевые слова: философия; право; права человека.

The author discussed interpretation of human rights, civic liberties, revolution, democracy, honest government and self – government in Thomas Jefferson's legacy.

Keywords: philosophy; law; human rights.

Ідеї Американської революції та дискусії навколо них викликають інтерес як у США, так і у світі загалом. Прибічник цих ідей Томас Джефферсон (1743–1826) уважається “...найбільш філософськи обдарованим державним діячем в історії США” [1, с. 43]. Хоча Джефферсон не був академічним філософом, йому належить почесне місце в плеяді видатних діячів американської Просвіти. Він не писав учених трактатів і з юриспруденції, але його думки слугували основою для формування американської політико-правової свідомості. Лінкольн зазначав: “Принципи Джефферсона є дефініціями та аксіомами вільного суспільства” [2, с. 375]. Сам же Джефферсон заявляв: “[Наші] принципи засновані на непохитному базисі рівного права і розуму” [3, с. 379].

Здобувши найкращу для свого часу освіту в Коледжі Вільяма і Мері (William and Mary College), Джефферсон став членом колегії адвокатів (Virginia Bar). Незабаром він почав політичну діяльність та став лідером опозиції проти британського панування і за перегляд дискримінаційного та репресивного законодавства. Переконавшись у зарозумілій непомітливості королівської влади, в 1775 р. він написав “Декларацію про причини та необхідність узятися до зброї” (Declaration of the Causes and Necessities for Taking Up Arms). Як делегат Вірджинії на 2-му Континентальному конгресі, він склав проект Декларації незалежності, прийнятий у 1776 р. Не припиняючи активної діяльності в Континентальному

Конгресі, в 1779–1781 рр. він одночасно обіймав посаду губернатора Вірджинії, в 1784–1785 рр. разом із Джоном Адамсом був помічником Бенджаміна Франкліна в його місії у Франції, і в 1785 р. змінив його на посту посла. У 1790–1796 рр. – державний секретар у першому уряді Джорджа Вашингтона, а в 1796–1800 рр. – віце-президент в уряді Джона Адамса.

Джеферсон був першим лідером республіканської партії. Хоча сам був великим плантатором, він критикував несправедливий розподіл багатства й настояв на скасуванні майоратів. Він розробив закон про релігійну свободу у Вірджинії і брав участь у підготовці Конституції цього штату. Як третій Президент США (1801–1809), він виступав проти работоргівлі, обмежень свободи слова та дискримінації нових іммігрантів. Як один з так званих батьків-засновників (The Founding Fathers) незалежної демократичної держави, Джеферсон хотів бачити її якнайсильнішою, але сильною не завдяки армії, а завдяки моральній єдності нації. У цьому він був політичним супротивником “федералістів” в уряді і плутократичного курсу Александра Гамілтона, який щиро вірив, що людьми можна управляти лише за допомогою “ціпка”.

Після закінчення другої президентської каденції він присвятив роки, що залишилися, науці, літературній праці та відкриттю Університету Вірджинії (заснований у 1825 р.). При всіх своїх заслугах Джеферсон пишався не стільки високими посадами, скільки своєю законодавчою і просвітницькою діяльністю, і побажав, щоб на його пам’ятнику було написано: “Автор Декларації Незалежності та Статуту Вірджинії про релігійну свободу, засновник Університету Вірджинії”.

Беріл Леві порівнює Джеферсона з великими людьми Ренесансу. Крім політичного, законодавчого і літературного талентів, він знав грецьку, латину і декілька живих іноземних мов, цікавився історією держави і права, природознавством і технікою, був видатним архітектором, скрипалем і навіть палеонтологом. На склад його політико-правового мислення вплинула британська філософська думка, особливо погляди Ф. Бекона, Лока та Ньютона, чий портрети висіли на стіні кабінету його вілли в Монтічелло. Одного разу Гамільтон запитав: хто ці люди на портретах? Джеферсон відповів, що це три найвидатніші чоловіки з усіх, хто коли-небудь жив на землі (на що Гамільтон заперечив – найвидатнішим, мовляв, є Юлій Цезар). Джеферсону імпонували орієнтація Бекона на експеримент, науковий метод Ньютона і спрямовану на цей метод філософію Лока, вплив якого помітно в політико-правових поглядах й оцінках Джеферсона. Однак, якщо трактати Лока “Про правління” безпосередньо не вплинули на Англійську

революцію 1688 р., то твори Джеферсона вплинули на Американську революцію 1776–1782 рр.

Джеферсон вважав, що доктрина природних прав Лока повинна бути реалізована вже в його час як права всіх людей.

Будучи прибічником християнської етики, Джеферсон поділяв поширену в його часи доктрину деїзму – хоча Бог і *створив* людину, Він надалі *не управляє* нею. Про досить широке й ліберальне ставлення Джеферсона до питань релігії свідчить його лист із Парижа до його племінника Пітера Кара від 10 серпня 1787 р., у якому радить дотримуватися таких принципів: “Відмовся від будь-якої пристрасті до новизни й винаятковості думки. Дозволяй собі це ... щодо будь-якого іншого предмета, але не до релігії... З іншого боку, відкидай всі острахи й забобони... Твердо тримайся розуму й закликай на його суд кожен факт, кожную думку. Сміливо запитуй навіть про існування Бога, тому що, якщо він є, він повинен ще більше схвалити повагу розуму, ніж сліпий страх... Якщо це дослідження закінчиться переконанням, що Бога немає, ти знайдеш спонукання до чесноти й зручності й задоволенні... Твій власний розум – єдиний оракул, даний тобі небом, і ти відповідальний не за правильність, а за чесність рішення” [4, с. 258, 260–261].

Сам Джеферсон наприкінці життя зіставив грецький, латинський, французький та англійський тексти Нового Завіту і склав власний екстракт. Його метою було усунення різночитань і перекручувань Писання. Він думав, що Новий Завіт був написаний малограмотними апостолами, які часто не розуміли думки Ісуса та невірно представили його вчення. Він вважав, що його коротка версія Біблії [5] щонайкраще виразить моральний кодекс, якому насправді вчив Ісус. Дослідження Біблії не було самоціллю – Джеферсон шукав і знайшов підтвердження того, що біблійні закони не були частиною загального права Англії та, відповідно, не повинні ставати частиною загального права США [6].

Характерно, що при написанні проекту Декларації незалежності за порадою Б. Франкліна він змінив слова “святі й безперечні” (sacred and undeniable) стосовно прав людини словами “самоочевидні” (self-evident), вважаючи, що їх основою є “здоровий глузд і совість суб’єкта” [7, с. 25]. Як зазначає Беріл Леві, крім посилань на здоровий глузд як на критерій політико-правових оцінок, вплив Лока на розуміння Джеферсоном прав людини виявляється навіть у їх переліку, до якого Джеферсон включив згадувані Локом базові права на “життя, свободу, здоров’я та власність” (life, liberty, health and property), які в “Декларації незалежності” стали звучати як “самоочевидні права на життя, свободу й прагнення на щастя”. (З огляду на той факт,

що Джеферсон протягом тривалого періоду зустрічався в Америці і у Франції з Т. Пейном, не можна виключити й більш пізнього впливу пейнівської інтерпретації “здорового глузду”, що підтримує традиції шотландської школи, заснованої Томасом Рідом).

Хоча Джеферсон виводить “справедливі влади” (just powers) уряду зі згоди керованих, у нього немає згадування про соціальний контракт. За задумом Декларації, жоден правитель не може стояти вище або виступати ніби “навпроти”, тобто бути незалежною, рівноправною з народом і самодостатньою стороною в будь-якому віртуальному контракті. Адже всі люди породжені рівними!

В американській літературі широко цитується лист Джеферсона з Парижа від 30 січня 1787 р. до Джеймса Медісона (згодом четвертого Президента США), у якому стисло викладено його філософсько-правові й політичні погляди: “Суспільства існують у трьох досить різних формах: 1) без уряду, як у наших індіанців; 2) з урядом, на який воля кожного має прямий вплив, як у випадку з Англією в меншому ступені, а в наших Штатах – у більшому; 3) з урядом сили, як у всіх інших монархіях та у більшості інших республік. Щоб сформувавши уявлення про тяжке існування останніх, їх варто розглянути. Це правління вовків над вівцями. Для мене не зрозуміле питання, чи не є кращим перше суспільне становище. Але, вважаю, що воно не підходить до численного населення. У другому стані багато блага. При ньому маси людей насолоджуються дорожчою свободою і щастям. Воно також має свої пороки, основний з них – занепокоєння. Але порівняйте його з утиском при монархії, і цей порок виявиться нічим. *Malo periculosam libertatem quam quietam servitutem*. [Я віддаю перевагу небезпечній свободі безтурботному рабству]. Це зло навіть породжує добро. Воно запобігає виродженню уряду і підживлює спільний інтерес до суспільних справ. Я вважаю, що невеликий бунт час від часу – гарна справа і так само необхідна в політичному світі, як бурі у світі фізичних явищ... Це – ліки, необхідні для доброго здоров'я уряду” [8, с. 64–65]. У листі до Вільяма Шорта, коментуючи яacobinський терор, Джеферсон заявляє: “Свобода всього світу залежала від цієї боротьби, і чи був коли-небудь такий приз виграним з такою малою долею безневинної крові? Мої власні прихильності були глибоко поранені [загибеллю] деяких мучеників у цій справі, але радше, ніж вона потерпіла б невдачу, я [волів] би бачити половину землі спустошеною; якби в кожній країні залишилося б тільки по Адаму та Єві, і залишилося вільними, це було б краще, ніж те [положення], що є сьогодні” [9, с. 10].

Завдяки цьому висловленню великого американця та ймовірно під впливом постмодернізму з'явилися досить дивні оцінки його поглядів. Девід Мейєр, професор права в Столичному Уні-

верситеті Колумбуса (Огайо), протестує проти них в есе “Забути основи філософії Джеферсона” [10]. Безпосереднім приводом слугувала книга ірландського автора К. К. О’Брайєна (Conor Cruise O’Brien. *The Long Affair: Thomas Jefferson and the French Revolution*, 1998), в якій зазначено: “Державний діяч двадцятого сторіччя, яким Томас Джеферсон у січні 1793 захопився б найбільше, – це Пол Пот”. Але цей чільник тоталітарного кампучійського уряду винен за вбивства майже половини з восьми мільйонів чоловік населення його країни! Як вказує Мейєр, О’Брайєн виявився не самотнім у його ексцентричній оцінці. Рецензуючи його книгу вже в американському *National Review*, Ф. Макдоналд (Forrest McDonald), консервативний історик американської революції підтримав О’Брайєна, заявивши, що той “точно вцілив”, а колумніст видаваного у Вашингтоні консервативного журналу *Times* Р. Гренє (Richard Grenier), коментуючи книгу О’Брайєна, пішов ще далі, порівнявши Джеферсона з Генріхом Гімлером!

Це є прикладом типової для постмодерністів спроби дискредитувати ідеали Просвіти і самої концепції прав людини, реалізація яких у часи Джеферсона пролягала винятково через революцію з усіма її витратами і рішучістю відстоювати її ідеали навіть ціною власного і ціною чужого життя.

За Джеферсоном, люди в кожному поколінні вільні самі вирішувати, чи підтримувати їм існуючий уряд. Уряд не є стороною в контракті, який він може спробувати спрямувати проти людей. Він складається з функціонерів, яким народ усього лише тимчасово довірив владу. У цьому й полягає зміст демократії як дійсного правління народу, через сам народ і для народу. Оскільки ніколи не було ніякого “первинного контракту” (an original contract), оскільки жодне покоління не може обмежити своїх спадкоємців будь-якими зобов’язаннями перед урядом. “Нами не повинна правити мертва рука з минулого”. Джеферсон вважав, що основою для нового уряду повинна бути навіть не Конституція, а “просто дух нашого народу”. Оскільки нові покоління приходять кожні 20 років, Джеферсон припускав, що кожні 20 років повинен відбуватися “подібний до грози, що освіжає повітря” перегляд політико-правових підстав суспільства, що відповідає новим уявленням про бажаний соціальний порядок.

Як і Лок, Джеферсон виходив з того, що рівність є наданою від природи обставиною, тоді як навіть визнаний усіма сучасниками за радикала Джеремі Бентам уважав рівність насамперед недосяжним ідеалом, ніж природним станом, і на цій підставі відкидав саму концепцію природних і невідчужуваних прав [11]. Американський же мислитель вважав, що рівність у соціальному

сенсі є безперервне намагання реалізувати безперервну мету. Всі люди рівні від народження, але отримана (або не отримана) потім освіта визначає нерівність, що згодом виникає.

Логіка “Декларації незалежності” вела до скасування рабства, і Джеферсон припускав включити це положення в остаточний текст. Але делегати від рабовласницьких колоній Південної Кароліни та Джорджії були проти, і Джеферсонові довелося відступити.

Він бачив в освіті та особливо в самоосвіті шлях до здійснення всіх його пропозицій. Насамперед, це стосується можливості самоврядування – люди повинні багато знати і вміти, щоб управляти собою. Як видно з його листа до П. Кара від 10 серпня 1787 р., Джеферсон невисоко цінував формальну академічну освіту і радив розвивати здатності до самостійного мислення, особливо в питаннях моралі, права й політики. Він писав: “Моральна філософія. Я думаю, що відвідувати лекції на цю тему – втрачений час. Той, хто створив нас, був би нікчемним майстром, якби він правила нашого морального поведіння зробив результатом науки... Людина була створена для суспільства. Тому її моральність створена цією ж метою. Вона була наділеною почуттям справедливого й несправедливого тільки у зв’язку цим. Це почуття така ж частина її природи, як слух, зір, дотик... Моральне почуття або совість така ж частина людини, як ноги або руки. Воно дано всім людям у більшому або меншому ступені, як сила членів дана їм у більшому або меншому ступені. Його можна підсилити тренуванням, як будь-який орган” [4, с. 257].

Тому він поставив політичне завдання шукати й підтримувати “чесноту й талант”. Йому належить широко цитований в Америці вислів “найкращим є той уряд, що найменше править”. Цьому висновку сприяв його особистий досвід спостереження над роботою державного апарату. Вже на схилі віку у листі до Вільяма Ладлоу Джеферсон писав: “Я думаю, що у нас набагато більше урядової машинерії, ніж необхідно, занадто багато паразитів, що живуть за рахунок трудящих. Я думаю, що вона могла б бути спрощена заради полегшення долі тих, хто її утримує” [12, с. 76]. Будучи прихильником республіканських та егалітаристських ідеалів, Джеферсон був послідовним супротивником їхнього послаблення й перекручування. Головний зміст республіканізму він убачав у тому, щоб ефективність уряду визначалася не “консолідацією або концентрацією влади, а її розподілом” [13, с. 122]. Його основний аргумент був вчасно оцінений і прийнятий як аксіома в Америці: “Якби ми керувалися директивами з Вашингтона, коли сіяти й коли жати, у нас незабаром не стало б хліба” [ibid.]. Через сотню років цей принцип децентралізації був

зігнорований Радянською владою, що й обернулося трагічними наслідками для СРСР та особливо для народу України.

Основна ідея Джеферсона сформулася в прогресі самоврядування вільних людей і Білля про Права, інтерпретованого незалежним судом, що буде мати більше довіри, оскільки визначатиметься “вченістю й чесністю (integrity)” суддів.

Сам цей Білл не був частиною первісної Конституції, підготовленої делегатами, серед яких було багато юристів. Він був доданий тільки згодом (перші 10 поправок), коли низка делегатів відмовилася підписувати Конституцію, якщо він не буде доданий. Джеферсон писав із Франції, що потрібно внести низку виправлень до Конституції і бути готовим до того, що їх буде більше.

Незабаром після прийняття Білля про права виникли обставини, які зажадали його застосування.

Наприкінці президентської каденції Дж. Адамс, прагнучи до посилення федерального уряду та намагаючись послабити передвибірні позиції Джеферсона, представив конгресу два законопроекти: “Акт про заколот” і “Про ворожих іноземців” (Sedition and Alien Acts).

“Акт про заколот” [14] був прийнятий конгресом 10 червня 1798 р. і на четвертий день затверджений Адамсом. Відповідно до цього закону, будь-яка особа, яка пише, публікує, допомагає або заохочує до того, що може бути визнано “помилковим, скандальним або шкідливим” для уряду Сполучених Штатів, для палат конгресу або для президента, сприяє розколу федерації – підлягала судовій відповідальності. Особам, які визнані винними у “змові, підбурюванні й бунті”, загрожувало тюремне ув’язнення від 6 місяців до п’яти років і штраф до 5 тис. доларів; “ганебний і злісний наклеп” спричиняв тюремне ув’язнення до двох років і штраф до 2 тис. доларів. У США виникла перспектива перетворитися на поліцейську державу. Тому на початку ХХ століття майбутній президент США Вудро Вільсон зазначав, що цим законом підірвалися основи свободи слова та преси [15, с. 151].

Закон про ворожих іноземців від 25 червня 1798 р. [16] був спрямований проти іммігрантів, які ще не натуралізувалися, але вже виявили себе супротивниками уряду. Цей закон передбачав їх примусову депортацію із країни, якщо були підозри, що вони “становлять загрозу для миру й безпеки країни” або що є “розумні підстави” підозрювати їх у намірі “організувати зрадницькі та секретні махінації проти уряду США”. Непокора наказу про депортацію передбачала тюремне ув’язнення на строк до трьох років. Додатковим законом від 18 червня 1798 р. збільшувався термін натуралізації з 5 до 14 років, запроваджувалася сувора ре-

естрація “іноземців” і їхній обов’язок надавати про себе будь-які відомості, включаючи “ганебні”.

Джеферсон від імені легіслатури Вірджинії негайно склав протест проти цих законів, оскільки, відповідно до Конституції США, конгрес не має влади над пресою, а також не може зневажати належною правовою процедурою. У підсумку адміністрації Адамса довелося зважати на цей протест: кількість заарештованих не перевищувала 25 осіб, засуджених було ще менше. Коли ж у 1800 р. Джеферсон став Президентом США, однією з його перших акцій стало демонстративне скасування репресивних законів 1798 р.

Для сучасної України залишається актуальною ключова ідея Джеферсона: “Вся робота уряду зводиться до мистецтва бути чесним” [17, с. 209]. На жаль, не можна стверджувати, що всі наші політики дотримуються цього простого й абсолютно необхідного принципу.

Від нашого уряду ми постійно чуємо, що потрібно рятувати банківську систему, а від Президента з посиланням на Конституцію України – що контроль над Національним банком є його виняткова прерогатива. Джеферсон вважав інакше: “Якщо американський народ коли-небудь дозволить банкам контролювати емісію своєї валюти, то спочатку за допомогою інфляції, а потім – дефляції, банки й корпорації, які виникнуть навколо них, позбавлять людей усього майна, а їхні діти виявляться безпритульними на континенті, яким заволоділи їхні батьки. Право випускати гроші повинно бути відняте у банків і повернуто конгресові (читай – Верховній Раді України – *В. Т.*) і народові, якому воно належить. Я щиро вважаю, що банківські інститути небезпечніші для свободи, ніж регулярні армії” [18, с. 23].

Розглянути й тим більше прокоментувати в короткій статті головні ідеї Джеферсона у всій їхній повноті неможливо. Деякі з них, можливо, застаріли; деякі зберегли свою значимість, але їх неможливо реалізувати “тут” й “тепер”. Головне – привернути увагу до них і за можливості врахувати в сучасній українській ситуації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Levy B. H. Anglo-American Philosophy of Law. An Introduction to its Development and Outcome / Levy B. H. – New Brunswick (USA) and London (UK): Transaction Publishers, 1991.

2. Lincoln A. Letter to Henry L. Pierce and Others, April 6. 1859 / Lincoln A. // Collected Works of Abraham Lincoln. – New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1953, vol. 3, pp. 375–376.

3. Thomas Jefferson to James Sullivan, 1797 // The Writings Thomas Jefferson vol. IX, pp. 376–379.
4. Thomas Jefferson to Peter Carr. August 10, 1787 // The Writings Thomas Jefferson. vol. VI, pp. 256–262.
5. The Jefferson Bible /
<http://www.geocities.com/jeffersonbible1/>
6. Thomas Jefferson to Dr. Thomas Cooper. February 10, 1814 // The Writings Thomas Jefferson vol. XIV, pp. 85–98
7. Thomas Jefferson to Ezra Stiles, December 24, 1786 // The Writings Thomas Jefferson vol. VI, pp. 25–26
8. Thomas Jefferson to James Madison. January 30, 1787 // The Writings Thomas Jefferson vol. VI, pp. 63–73.
9. Thomas Jefferson to William Short. January 3, 1793 // The Writings Thomas Jefferson vol. IX, pp. 9–13
10. Mayer D. N. The Forgotten Essentials of Jefferson's Philosophy Mayer D. N. // <http://www.objectivistcenter.org/cth—7—TheForgottenEssentialsJeffersonsPhilosophy.aspx>
11. Bentham J. Critique of the Doctrine of Inalienable, Natural Rights Bentham J. // <http://www.ditext.com/bentham/bentham.html>
12. Thomas Jefferson to William Ludlow, September 6, 1824, The Writings Thomas Jefferson, vol. XVI, pp.74–76
13. Thomas Jefferson Autobiography // The Writings Thomas Jefferson vol. I, pp. 1–164.
14. U. S. Statutes at Large, I, 557 // http://www.constitution.org/uslaw/sal/001_statutes_at_large.pdf
15. Wilson W. A History of the American People in Five Volumes, vol. III: the Founding of the Government. – New York:Harper and Brothers, 1902.
16. U. S. Statutes at Large, I, 596 // http://www.constitution.org/uslaw/sal/001_statutes_at_large.pdf
17. Thomas Jefferson Rights of British America, 1774 (included in his Note “On the Instructions Given to the First Delegation of Virginia to Congress, in August, 1774) // The Writings Thomas Jefferson vol. I, pp. 181–211.
18. Thomas Jefferson to John Taylor. May 28, 1816 // The Writings Thomas Jefferson Vol. XV, pp. – 17–23.